Güvenlik Bilimleri Dergisi / Journal of Security Sciences

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
Güvenlik Bilimleri Dergisi, 2. Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (İstihbarat ve Güvenlik), 139-156, doi:10.28956/gbd.1018898

Gendarmerie and Coast Guard Academy
Institute of Security Sciences
Journal of Security Sciences The Special Issue of the 2nd International Security Congress (Intelligence & Security), 139-156, doi:10.28956/gbd.1018898

Makale Türü ve Başlığı / Article Type and Title
Konferans Bildirisi / Conference Paper
ABD' nin Afganistan'dan Çekilişi ve Bölge Güvenliği
US Withdrawal From Afghanistan and Regional Security

Yazar(lar) / Writer(s)
Ainur NOGAYEVA. Doç.Dr., L.N.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi (Kazakistan), Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Profesörü; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi (Türkiye) İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, ainur_nogay@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0702-8618

Bilgilendirme / Acknowledgement:
-Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar:
-Makalemizde etik kurulu izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektiren bir durum yoktur
-Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.
-23-25 Eylül 2021 tarihlerinde Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi'nde icra edilen 2. Uluslararası Güvenlik Kongresi'nde sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

Bu makale Turnitin tarafından kontrol edilmiştir.
This article was checked by Turnitin.

Makale Geliş Tarihi / First Received : 06.11.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted : 01.12.2021

Atıf Bilgisi / Citation:
Nogayeva A. (2021). Abd'nin Afganistan'dan Çekilişi ve Bölge Güvenliği. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 2. Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (İstihbarat ve Güvenlik), ss.139-156, doi:10.28956/gbd.1018898

ABD'NİN AFGANİSTAN'DAN ÇEKİLİŞİ VE BÖLGE GÜVENLİĞİ

Öz

Güvenlik, hem ulusal hem uluslararası boyutu ile canlı bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Afganistan, 15 Ağustos 2021 tarihinden itibaren Taliban hareketinin hızla ilerleyip ülkedeki iktidarı ele geçirmesiyle dünya gündemine oturmuştur. Taliban'ın ABD tarafından 11 Eylül tarihini vermesine karşın tüm yabancı askerleri Afganistan'dan Ağustos sonunda tahliye etmeye zorlaması/ tahliye etmeyi dayatması, hem ülke içinde hem de ülkenin komşularında tedirginliğe sebep olmuştur. Tahliye tamamlanmadan başkent Kabil'in terör olaylarına sahne olması, yeni güvenlik sorunlarının belirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda gözler Afganistan'ın bulunduğu coğrafyaya çevrilmiş durumdadır. Afganistan'daki istikrarsızlığın büyük küçük demeden tüm bölge devletlerine sıçrama tehdidi bulunmaktadır. Bu çalışmada "haklı savaş" teorisi çerçevesinde tarihsel ve betimsel analiz yöntemlerine dayalı olarak Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip eden komşu ülkelerin Taliban'ın başarısındaki etkisi ve bağlantıları mercek altına alınacaktır. Geçmişte Taliban'la mücadele eden SSCB'nin varisi olan Rusya ile diğer Orta Asya ülkelerinin neden şimdi ona destek verdikleri, politika değişikliklerinin nedenleri ve beklenen sonuçların neler olduğu gibi sorulara cevap aranacaktır.

Anahtar kelimeler: *ABD, Afganistan, Bölgesel Güvenlik, Rusya, Çin*

.

US WITHDRAWAL FROM AFGHANISTAN AND REGIONAL SECURITY

Abstract

The issue of security continues to be a lively discussion topic with both national and international dimensions. Afghanistan has been on the world agenda since August 15, when the Taliban movement rapidly advanced and seized power in the country. The Taliban's forcing/imposing the exodus of all foreign forces from Afghanistan at the end of August, although the USA gave the date of September 11, caused uneasiness both in the country and in its neighbors. The fact that the capital Kabul was the scene of terrorist incidents before the evacuation was completed caused new security problems to emerge. In this context, the spotlights turned to the geography where Afghanistan is located. The instability in Afghanistan threatens to spread to all regional states.The influence and connections of neighboring countries, which closely follow the developments in Afghanistan, on the success of the Taliban, will be examined by using of the historical and descriptive analysis methods within the framework of "just war". Answers to questions such as why Russia and other Central Asian countries, the heir of the USSR, which fought against the Taliban in the past, support him now what the reasons are for policy changes and what the expected results are, will be sought

Keywords: *USA, Afghanistan, Regional Security, Russia, China.*

GİRİŞ

11 Eylül güvenlik ve küresel terör bağlamında bir milat olarak kabul edilmektedir. Dünya ülkelerini "ya bizimle, ya teröristlerle" söylemiyle yanına çeken ABD, tüm dünyanın dikkatini 19. yüzyılda Büyük Oyun'da Rusya'nın bölgeye ilerlemesi yolunda yer alan, 1980'lerdeki SSCB işgaline maruz kalmasıyla tanınan Afganistan'a ve ülkenin bulunduğu coğrafyaya çevirmiştir.

Afganistan harekâtını, "haklı savaş" teorisi çerçevesine oturtmaya çalışan ABD yönetimi, bunu (1) Elstein'in (2003) ifadesiyle "kıyametvari terörizm" tehlikesine karşı yürütülmesi, (2) El-kaide'ye destek veren Taliban rejimini devirmesi, (3) savaş dışında başka araçlarla güvenilir bir biçimde etkisiz hâle getirilememesi anlamında "haklı neden" ilkesine dayandırmaktaydı(Heywood, 2016, ss.310, 312). Ancak yapılan kaynak taramasında ABD tarafından yürütülen "haklı savaş"ın meşruluğunun sürekli sorgulandığı gözlemlenmiştir. Örneğin, Andrew Fiala (2008, s.3), *The Just War Myth: The Moral Illusions of War* isimli çalışmasında "haklı savaş" fikrinin romantikleştirdiğine, gerçekten savaşmanın ne kadar zor olduğunun unutulduğuna dikkat çekmektedir. Fiala, yakın tarihte başta George Bush olmak üzere iktidardakilerin adil bir savaş fikrine inanma isteğinin kötüye kullanıldığını Afganistan ve Irak örneğiyle açıklamaktadır. Batı kaynaklarının yanı sıra Rus, Çin ve Orta Asya ülkelerinin İngilizce, Rusça kaynak taraması sonucunda da akademik tartışmalarda haklı savaş eleştirilerinin ağırlıklı olduğu kanaatine varılmıştır.

Belirtilen bu eleştirel görüşlerin çerçevesinde çalışmada teorik tartışmalara girilmeden Orta Asya güvenliği 3 bölümde incelenmiştir.. Tarihsel ve betimsel yöntemler kullanılarak öncelikle birinci bölümde 11 Eylül'ün altyapısını oluşturan unsurlar ele alınmıştır. İkinci bölümde 11 Eylül öncesi ve sonrası dönemdeki bölgenin güvenliği analiz edilmiştir. Son bölümde ise ABD'nin çekilişi ve bölgenin geleceğine dair görüşlere yer verilmiştir.

20 yıl bu coğrafyada varlığını sürdüren ABD, terörle mücadele çerçevesinde hem Afganistan'da, hem de bölge ülkelerinde üsler açarak Rusya ve Çin'i tedirgin etmiştir (başta verdikleri desteğe rağmen). ABD yönetiminin Afganistan'dan çekilme kararı almasıyla, 15 Ağustos 2021'de Afgan yönetiminin ülkeyi terk etmesi ve Taliban hareketinin hızla ilerleyip ülkedeki iktidarı ele geçirmesiyle bölge yeniden dünya gündemine oturmuştur. ABD ve müttefik güçlerin askerî ve sivil personelini tahliyesi sırasında başkent Kabil'e yönelik terör saldırıları düzenlemesi, yeni güvenlik sorunlarının belirmesine neden olmuştur.

Güvenlik alanında, Orta Asya devletlerinin politikaları, bölgenin jeopolitik

konumu (makro düzey) ve bölgedeki iç dinamikleri (mikro düzey) tarafından belirlenmektedir. Konumuz itibarıyla, bölge devletlerin politikaları makro düzey, yani bölgenin jeopolitik konumu çerçevesinde ele alınacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın *amacı*, ABD'nin Afganistan'dan çekiliş süreci ve bölge güvenliği çerçevesinde komşu ülkelerinin uluslararası siyasi etkileşiminin özelliklerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki *sorulara* cevap aranacaktır: 11 Eylül 2001'de korsanlar tarafından kaçırılan iki uçağın Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine çarptıktan sonra ABD'nin bölgeye yerleşmesi ile bölgede güvenlik parametreleri nasıl değişmiştir? ABD'nin çekilişinden kaynaklanan zorluklar ve tehditler nelerdir?

Belirtilen bu soruların cevabı aranırken birincil kaynak oluşturduğu resmî belgelerde veya askerî/devlet yetkililerin ifadelerinde Afganistan savaşının sürekli desteğe ihtiyaç duyduğu, gerekli destek sağlanmadığı takdirde harekâtın başarısız olacağını ifade edilmiştir (Dorn, 2011).

Çalışmanın *kronolojik* çerçevesi, 11 Eylül'den bu yana yaşanan son gelişmeleri kapsamaktadır. Ayrıca kimi zaman 11 Eylül'ün arka planının anlaşılması için daha önceki tarihlere de başvurulacaktır.

1. 11 EYLÜL'ÜN ALTYAPISINI OLUŞTURAN UNSURLAR

ABD'nin Afganistan'a düzenlendiği harekâtın gerekçesi, 11 Eylül saldırılarının faili Bin Ladin'in ülkede bulunması ve Taliban yönetiminin tavrı olarak bilinmektedir. Bu bağlamda, Bin Ladin ve Al Kaide örgütünün SSCB'nin dağılmasından sonra tek süper güç hâline gelen Amerika'ya kafa tutacak kadar nasıl güç kazandığı; Taliban örgütünün de SSCB'nin ülkesinden çekilmesinden sonraki durumu ve Afganistan'ın yer aldığı bölgenin jeopolitik önemi, ABD harekâtına zemin hazırlamıştır.

1.1. İstihbarat Hatası ve "Siklon" Operasyonu

Gizliliği kaldırılmış hükümet belgeleri ve petrol endüstrisi notlarına dayanarak 2018'de Time Gazetesi, 11 Eylül'ün altyapısını hazırlayan CIA'in İstihbarat hatasından dolayı başlattığı "Siklon" Operasyonu'ndan bahsetmiştir. 1977'de CIA, "Yaklaşan Sovyet Petrol Krizi" başlıklı 14 sayfalık gizli notta Sovyetlerin enerji sıkıntısına girdiğini belirtmiştir. İstihbarat Servisi, petrolde kendi kendine yeterli olan Sovyetler Birliği'nin petrolünün tükenmekte olduğu ve yakında büyük bir ithalatçı hâline geleceği sonucuna varmıştır. Söz konusu raporda, "SSCB, önümüzdeki on yıl içinde kendisini yalnızca Doğu Avrupa'ya ve Batı'ya mevcut

ölçüde petrol tedarik edemeyebilir ve bu ihtiyacını karşılamak üzere OPEC petrolü için dahi rekabet etmek zorunda kalabilir ." deniliyordu.

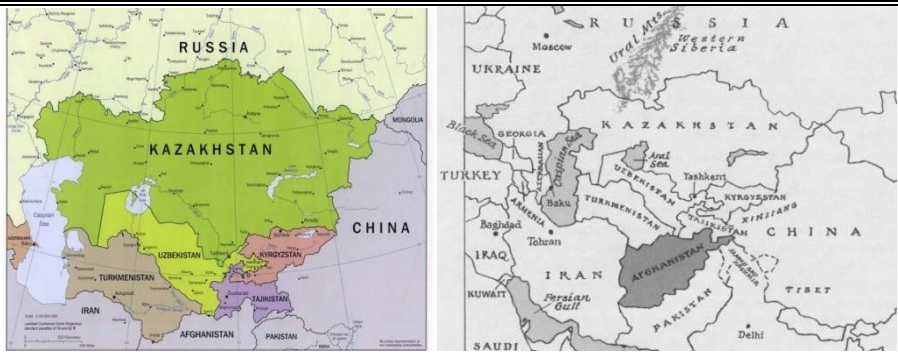
İki yıl sonra 1979'da Sovyetler, Afganistan'ı işgal ettiklerinde ABD yetkilileri Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a olan ilgisinin, Orta Doğu petrol sahalarının komünistler tarafından ele geçirilmesinin bir başlangıcı olduğu konusunda ısrar etmişlerdir. Sovyetlerin petrolünün bitmesiyle ilgili söz konusu CIA raporu, Reagan Yönetimine, Kongre'den Afgan isyancıları silahlandırmak ve Basra Körfezi'nde kalıcı bir askerî varlık kurmak için daha fazla para temini için gerekçe oluşturmuştur. Reagan göreve geldikten kısa bir süre sonra, Savunma Bakanı Caspar Weinberger, ABD'nin Basra Körfezi bölgesinde üsler kurmasının "Sovyetlerin petrol sahalarını ele geçirme umutlarını caydırmak için" gerekli olduğunu açıklamıştır.

Bu bilgiler doğrultusunda Reagan Yönetimi bölgede üsleri inşa etmeye başlamış, Suudi Arabistan'a AWACS uçakları satmış, Mısır ve diğer ülkelerle ortak askerî tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca CIA, Sovyetlere karşı savaşan Afgan gerillalara milyarlarca dolar silah sağlayarak "Siklon Operasyonu" adlı en uzun ve en pahalı gizli operasyonlarından birine başlamıştır. Silahlar arasında Stinger füzeleri ve Sovyet helikopterlerine, sonrasında ise ticari uçaklara karşı kullanılan omuzdan ateşlemeli, uçaksavar silahları da mevcut idi. ABD silahlarının alıcıları arasında Usame bin Ladin de vardı (Time, 2018). Dolayısıyla ABD, hatalı bir CIA petrol değerlendirmesine dayanmış; Basra Körfezi'ne askerî olarak ilerleyip Afgan isyancılara malzeme sağlamış, ileride kendisi ve dünya güvenliği açısından bir dönüm noktasını oluşturacak 11 Eylül'e zemin hazırlamıştır.

1.2. Jeopolitik ve Orta Asya Bölgesinin Önemi

Orta Asya, bağımsız bir bölge olduktan sonra siyasi ve güvenlik gerekçelerinden ötürü hem stratejik bir öneme hem de zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olarak başta Rusya, Çin ve ABD olmak üzere bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen bölgesel ve bölge dışı güçlerin ilgi odağı hâline gelmiştir.

ABD'nin ise bölgeye yoğunlaşması, SSCB'nin dağılmasını takip eden dönemde olmuştur. Orta Asya bölgesinin ABD dış politika öncelikleri arasında yer almasında jeopolitik boşluğu doldurmaya çalışan Çin ve Rusya'nın bölgedeki yükselişleri etkili olmuştur. İleride kendine rakip olacak gücün/güçlerin önünü kesme anlayışından hareket eden ABD'nin, bu geleneksel tehdit algılamasına 11 Eylül ile asimetrik tehdit de eklenince Washington'un bölgeye yönelmesi kaçınılmaz olmuştur (Nogayeva, 2013, s.4-8).

Şekil-1.”Klasik” Orta Asya Siyasi Haritası ve Afganistan Merkezli Orta Asya Haritası

Kaynak: European Commission website; Foreign Affairs, 2005, s. 166

Güvenlik bakımdan bölge ülkelerinin durumu yukarıdaki haritalarda görülmektedir. Geleneksel olarak Sovyetler Birliği'nin beş eski cumhuriyeti - Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan- içeren bölgeye kimi uzmanlar Afganistan'ı dâhil etmektedirler.

"Büyük Orta Asya" konseptini öne süren Amerikalı Friderick Starr (2005: 164-178) gibi bazı uzmanlar, Büyük Orta Doğu ile Güney Asya arasında yer alan Afganistan'ı da bölgeye eklemektedirler. Bunun sebebini de Afganistan'ın da ortak kültürel alanı içinde yer alması ile açıklamaktadırlar. Ancak bunun aksine, kimi uzmanlar ise Orta Asya'yı komşu ülkeye bağlanması, Afganistan'ın uluslararası alanda bu beş ülkeden daha iyi bilinir olmasından ve bölgenin büyük bir güvensizlik kaynağına yakın olmasından kaynaklandığını belirtiyorlar. Yani, bu bir nevi Amerika'nın müdahalesini meşrulaştırma yolu olarak da yorumlanabilir.

1.3. Küresel Terör Endeksi ve Taliban Örgütü

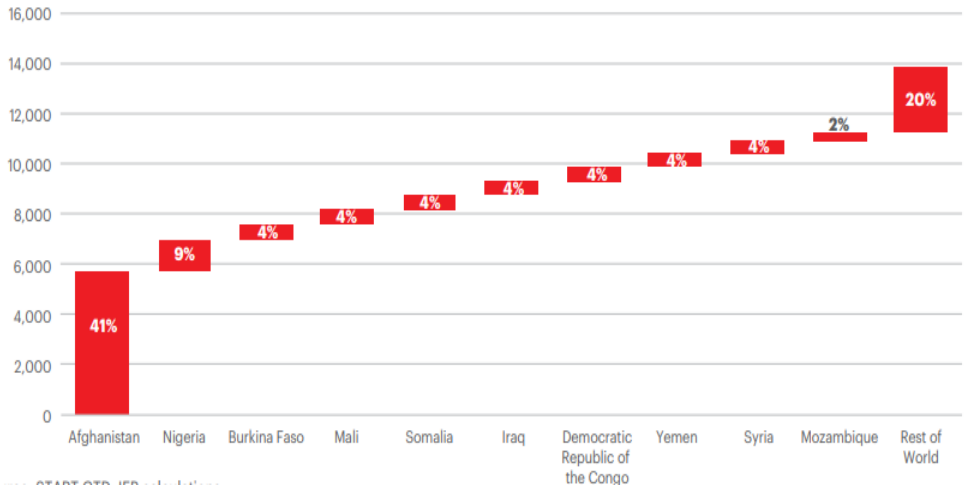
11 Eylül'den sorumlu tutulan Al-Kaide lideri Usame bin Ladin'i ABD'ye vermeyi reddeden o dönemki Afganistan yönetimini Taliban oluşturmaktaydı. SSCB'nin çekilmesiyle ABD yardımlarının kesilmesi ülkeyi yoksulluğa sürüklemişti. 1996 yılında Afganistan'ın kontrolünü ele geçiren Taliban, ülkede İslam emirliği ilan edip liderini de devlet başkanı ilan etmişti. Taliban, Afganistan'ı ABD tarafından işgaline kadar yönetmişti.

ABD ve NATO müttefikleri El Kaide teröristlerine destek ve ortam sağladıkları gerekçesiyle Taliban'ı devirmek amacıyla Ekim 2001'de Afganistan'a saldırmıştır. Aralık 2001'e gelindiğinde Taliban rejimi devrilmiş ve çok sayıda El Kaide teröristi öldürülmüş ya da Pakistan'ın sınır bölgelerine kaçmak zorunda kalmıştır. (Heywood, 2016, s. 312).

Taliban, rejim devrildikten sonra Pakistan sınırında yeniden toparlanarak o zamandan beri Afganistan hükümetine ve ABD liderliğindeki Uluslararası Güvenlik Destek Gücüne (*International Security Assistance Force*) karşı isyanlara öncülük etmiştir (GTI, 2020, s.14-15).

ABD ve müttefiklerin askerî müdahalesine rağmen, 2001'den beri Taliban, Afganistan'da sürekli olarak topraklarını geri almak için çaba göstermekteydi. Ocak 2019 itibarıyla, Taliban kontrolündeki bölgelerde ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unun yaşadığı tahmin edilmekteydi. ABD'nin ülkeden çekilmesinden önce Taliban, Küresel Terör Endeksi'nde (GTI) en kanlı terör grubu olarak tanımlanmaktadır (GTI, 2020, s.6).

Küresel Terörizm Endeksi (GTI), dünya nüfusunun % 99,7'sini kapsayan 163 ülke için *terörizmin etkisini* analiz eden kapsamlı bir çalışmadır. Yıllık raporlar, *beş yıllık bir süre* boyunca yalnızca ölümleri değil; aynı zamanda olayları, yaralanmaları ve terörden kaynaklanan maddi hasarları da hesaplayarak hazırlanır. Avustralya merkezli düşünce kuruluşu tarafından hazırlanan söz konusu Endeks, Küresel Terörizm Veri Tabanına (GTD) dayanmakta olup günümüzde terörizmle ilgili en güvenilir veri kaynağını oluşturmaktadır. Son açıklanan 2020 raporuna (s.13) göre, ilk 3 sırada sırasıyla Afganistan, Irak ve Nijerya yer alırken, ülkelere göre terör kaynaklı insan kaybı aşağıda (Şekil-2) sayı ve yüzde olarak yer almaktadır. (Buna göre, terörden kaynaklı ölümlerin yüzde 80'i on ülkede yaşanmıştır)

Şekil-2.Ülkelere Göre Terörden Ölümler, 2019

Kaynak, Global Terrorism Index, 2020, s. 13.

Yukarıdaki resme göre, dünya genelinde terör kaynaklı ölümlerin yüzde 41'i Afganistan'da gerçekleşmiş olup bu ölümlerin yüzde 87'sinden Taliban sorumlu idi. (GTI, 2020, s.19)

Orta Asya ve Orta Doğu bölgesinde sıkça kendilerinden söz ettiren Al Kaide, DEAŞ/ İŞİD'ten farklı olarak Taliban, Afganistan topraklarında faaliyet gösteren bir örgüttür. 2019'da ülkede gerçekleşen ölümlerin ve terör saldırılarının yüzde 87 ve 72'sini Taliban üstlenmişti. Bununla birlikte, Taliban'ın Pakistan bağlantılı grubu Tehrik-i Taliban Pakistan (TTP), 2019'da Pakistan'da 73 ölümden ve 30 saldırıdan sorumluydu (GTI, 2020, s. 15).

Açıklanan son GTI Raporuna göre, Afganistan terörden en fazla etkilenen ülke olmaya devam etmiştir. Ülkede terörden kaynaklanan ölüm sayısının üst üste üç yıl üst seviyede olduğu görülmektedir. İlk kez 2019'da terörden kaynaklanan sayının düşmesine rağmen, yine de Taliban dünyanın en ölümcül terörist grubu olmaya devam etmektedir. (GTI, 2020, s.6). Ne var ki Taliban'la ilgili bu veriler doğrultusunda dünya devletlerinin Afganistan'ın yeni iktidarını tanımaya acele etmedikleri görülmektedir.

Pakistan, Rusya ve Çin'in Taliban'ın 20 yıl aradan sonra tekrar iktidara gelmesindeki desteğine rağmen onu neden tanımadıklarına dair görüş Taliban konusunda en iyi uzmanlardan biri olan Ahmed Raşid[1] tarafından dile getirilmişti. Uzmana göre başta Pakistan olmak üzere, komşu ve bölge ülkeleri Taliban tarafından herhangi bir olumlu adım görmedi ve bu böyle devam ettiği sürece yakın dönemde Afganistan hükümetinin uluslararası arenada tanınması zaman alabilir (Eurasia Today, 2021).

2. 11 EYLÜL ÖNCESİ VE SONRASI BÖLGENİN GÜVENLİĞİ

Orta Asya'nın güvenliği, bölgenin jeopolitik konumu (makro düzey) çerçevesinde ele alındığında iki döneme ayrılabilir. Zira 11 Eylül olayları başta Orta Asya bölgesi olmak üzere tüm dünya devletlerini saf belirlemeye zorlamış, ABD'nin ise bölgeye yoğun ilgi duymasına ve 20 yıl burada kalmasına neden olmuştur.

[1]1948 yılında Pakistan'da doğmuş, Batı'da eğitim almış, mezun olduktan sonra Batubistan ve Yayha Han'ın Pakistan askerî diktatörlüğüne karşı ayaklanma düzenleyen Batı Pakistan'ın Belucistan tepelerinde gerilla savaşında tam on yılını geçirmiş gazeteci ve araştırmacı-yazar. Afganistan, Pakistan ve Orta Asya üzerine çeşitli kitapları yazmış, en popüler kitabı "Taliban, İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun kitabı" New York Times'da 5 hafta çok satanlar listesinde yer almış ve 1,5 milyondan fazla satış yapmış, 22 dile çevrilmişti. https://kidega.com/yazar/ahmed-rasid-092180/

2.1. 11 Eylül Öncesi Orta Asya

SSCB'nin dağılmasından sonra sınır sorunları, başta Kazakistan ve Özbekistan olmak üzere bölge ülkeleri arasındaki ve Rusya, ABD ve Çin arasındaki rekabet bölgenin kararsızlığını artıran unsurlar olmuştur. Bölgede yaşanan sorunların neden olduğu bu kararsızlık ile yönetim zayıflıkları Orta Asya'da nüfus yoğunluğunun en yüksek, sınır güvenliğinin ise en zayıf olduğu Fergana Vadisi'nde terör, radikalizm, narkotik ve insan kaçakçılığı gibi küresel güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına ve derinleşmesine neden olmuştur (Birdişli, 2017, s.127). Bu çekincelerin gölgesinde bölge ülkelerin entegrasyon girişimleri başarısız olmuştur.

11 Eylül öncesinde de radikal dinci grupların saldırılarına uğrayan bölge ülkeleri, bu tehlikeyi kendi imkânları ve Rusya'nın yardımı ile bertaraf etmeye çalışmıştır. Çünkü ABD Başkanı Bill Clinton'ın Hazar Havzası Özel Temsilcisi, 2003 yılında ise Avrupa ve Avrasya'dan sorumlu devlet yetkilisi görevini üstlenecek olan Elizabeth Jones, ABD'nin dinci militanların/teröristlerin Orta Asya'ya yönelik saldırılarını durdurmak için askerî müdahalede bulunmayacağını açıkça belirtmiştir (Nichol, 2006, s.29). Başka bir deyişle, ABD'nin Orta Asya'daki çıkarları- ABD'nin küresel güç bağlamında ve doğası gereği bölgesel niteliktedir, bu nedenle olağanüstü durumlar dışında, ABD ulusal güvenlik gündeminin üst sıralarında yer almayacaktır (Rumer, 2006, s.3).

Bu tutum 11 Eylül 2001'den sonra tamamen değişmiştir. ABD, Orta Asya hükümetlerini devirmeyi amaçlayan ve koalisyona karşı mücadelede Taliban'a yardım ederek Afganistan'da barınan teröristlere karşı hamleler de dâhil olmak üzere Orta Asya devletlerine; demokratikleşmeyi, insan haklarını ve ekonomik reformları teşvik etmek için Orta Asya devletlerine daha fazla yardım yapılmış, ek güvenlik eğitimleriyle teçhizat sağlanmıştır. Özellikle ekonomik reformlar konusundaki yardımın önemi büyüktür. Jones'un Aralık 2001'deki ifadesine göre, ekonomik sorunlar, "terörizmin temel nedenlerini" oluşturmaktadır(Nichol, 2006, s.30).

2.2. 11 Eylül ve Bölgenin Durumu

Rusya ve Orta Asya ülkeleri, BM Güvenlik Konseyi kararının olmamasına rağmen (Heywood, 2016, s. 312), 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin Afganistan harekâtında başta hava sahalarını açmak gibi birçok konuda destek vermiştir. ABD, Afganistan'daki üslerin yanı sıra Kırgızistan'da ve Özbekistan'da askerî üsler açmıştır. Bu üslerin altyapısı, gerektiğinde hemen konuşlanmaya elverişli olarak hazırlanmıştı. Ayrıca üsler savaş sonrası Afganistan'ın kalkınması için gerekli insani ve diğer yardımların ulaştırılması açısından önem taşımaktaydı (Legvold, 2004, s.83).

11 Eylül sonrasında 19 askerî üs daha açan ABD için, Afganistan'daki harekât açısından Orta Asya önemli bir konuma sahip olmuştur Özellikle de hava sahalarının kullanılması, yakıt ikmali gibi konularda bu ülkelere gereksinim duyulmuştur. Ayrıca bu üsler, sadece Afganistan üzerinde kontrol imkânı sağlamakla kalmamakta, Hint-Pakistan sınırı ile Çin'in batısını denetleme imkânı da vermektedir.

Amerikalı yazarlar, 2004'te Rusya'nın ABD'nin askerî yayılmasına fazla itiraz etmediğinin altını çiziyorlardı: "Önde gelen ABD'nin askerî üsleri ile birlikleri dünyanın dört bir yanına dağılmıştı. Rusya, Amerika'yla yarı-resmî (*quasi-formal*) güvenlik ortaklığı içindeydi. Çin de en azından şimdilik Amerika'nın üstünlüğünü kabul etmiş görünüyordu (Ikenberry, 2004). Gerçekten de 11 Eylül, Rusya ve Çin'e kendi ülkeleri içindeki ayrılıkçı grupları bertaraf etmeyi imkân sağlamıştı: Sincan bölgesi ile ilgili politika değişikliği yaşanmış, Rusya'daki Çeçenistan meselesi kapanmıştı.

Eski Sovyet coğrafyasında cereyan eden sonraki gelişmeler ise Rusya ve Çin yöneticileriyle bölgedeki ülke iktidarlarını tedirgin etmiştir. Gürcistan ve Ukrayna'daki Batı fonlarından desteklenen STK'lerin başını çektiği "renkli devrimler", iktidar değişliğine neden olmuştur. Bir zamanlar Orta Asya'nın "demokrasi adası" Kırgızistan'da da benzer olay yaşanması, Özbekistan'da da başarısız bir iktidar devirme denemesinin yapılması, başta Özbekistan'da sonra da Kırgızistan'da bulunan üslerin kapatılmasına neden olmuştur.

ABD'nin bölge ülkelerinde üslerini kapatması ve Afganistan'daki asker sayısında azaltmaya gitmesine rağmen, istihbaratın büyük becerisiyle Bin Ladin'in öldürülmesinden sonra hâlâ bölgede kalmaya devam etmesi, "haklı savaş" eleştirilerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

3.ABD'NİN ÇEKİLİŞİ VE BÖLGENİN GELECEĞİ

Afganistan, 19.yüzyılda İngiltere/ Rus İmparatorluğu'nun karşı karşıya geldiği "Büyük Oyun" alanı olduktan sonra, SSCB'nin çöküşüne neden olan "İmparatorlukların mezarı" olarak adlandırılan bir ülke konumundadır. Vietnam bataklığından ders çıkaran ABD, Afganistan'da SSCB'nin kaderini paylaşmak istememiş ve Başkan Donald Trump döneminde 2019'da başlatılan müzakereler sonucunda 2021'de askerlerini çekeceğini duyurmuştur. 11 Eylül'den sonra bölgeye yerleşen ABD'nin çekilmesiyle ülkedeki boşluğu hızla dolduran güç ise, uzun yıllardır kendinden bahsettiren Taliban olmuştur.

Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ülkesini 15 Ağustos'ta terk etmesinden bir gün sonra iktidara gelen Taliban'ın bu kolay zaferinin başta Rusya,

Çin ve Pakistan desteğinin neticesinde olduğu anlaşılmıştır. İktidara geçen Taliban grubunun ABD'ye karşın tahliye tarihini 11 Eylül'den erkene çekmesi ve bundan sonra ayrılıkçı bölgelere karşı mücadeleyi hızla kazanması yine dış desteğin varlığına işaret etmektedir.

3.1. Dış Ülkelerin Etkisi ve Moskova Formatı

Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi tarafından 14 Şubat 2003'te Taliban hareketinin Rusya topraklarında faaliyetleri yasaklanmış grup bir terör örgütü olarak kabul etmiştir. Taliban, Rusya Federasyonu Federal Güvenlik Teşkilatı'nın (FSB) 36 terör ve aşırıcılık yanlısı örgütten oluşan listesinde hâlâ 11.sırada yer almaktadır. (FSB, 2021) Buna rağmen, taraftarların yedi yıldan beri ilişkileri devam etmiş, Taliban'ın siyasi kanadının temsilcileri müzakereler için birkaç kez Moskova'ya gelmiştir. 2018'de Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, "Taliban ile temaslarımızı sürdürdüğümüzü asla gizlemedik, bunlar Afgan toplumunun bir parçasıdır" demiştir. İktidara gelmeden önce Taliban heyeti Moskova'yı Temmuz 2021'de ziyaret etmiştir (Kommersant, 2021).

Taliban'ın zaferinde etkisi olan diğer bir güç de *Çin*'dir. Afganistan'da ve bölgede güvenlik endişeleri olan ve ekonomik çıkarlar güden Çin'in de Temmuz ayının sonunda Taliban'la yaptığı görüşmelerde radikal grupların Çin'in sınır bölgelerde konuşlandırılmaması konusunda pazarlık yaptığı tahmin edilmektedir. Söz konusu görüşmelerde Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, ABD'nin başarısızlığına işaret etmiş ve Taliban'ın ülkenin "en önemli askerî ve siyasi güç olduğuna ve ülkenin barış, uzlaşma ve yeniden yapılanma sürecinde önemli bir rol oynamasının beklendiğine dikkat çekmiştir(ÇHC Dışişleri Bakanlığı, 2021).

İlk Taliban döneminde onu tanıyan üç ülkeden[2] biri olan *Pakistan*, Ağustos 2021'deki gelişmeler (Kabil Havalimanı'ndaki patlama) üzerine yoğun istihbarat trafiğine yönelmişti. Eylül ayında Pakistan İstihbarat Servisi (ISI) Direktörü Faiz Hamid'in Afganistan'ın durumunu görüşmek üzere bölge ülkelerinin istihbarat şeflerini İslamabad'da ağırladığına dair haberler gündeme gelmişti. Söz konusu toplantıya Rusya, İran, Çin, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan istihbarat şefleri de katılmıştı. Daha önce ise ABD ve İngiltere'nin istihbarat yetkililerinin, Afganistan'ın durumunu görüşmek üzere Pakistan'ın Genelkurmay Başkanı ile bir araya geldiği biliniyordu (Anadolu Ajansı, 2021b).

[2] Hindistan'a karşı kullanılabilecek bir gücün desteğini alması gerekiyordu. Aynı zamanda Suudi Arabistan, İran'a ve Şiilere yönelik askerî güçle ilgileniyordu. Birkaç devletin çıkarları birleşti ve Taliban ortaya çıktı (Raşid, 2015).

Bölge ülkeleri güvenlik güçlerinin istişarelerinin yanı sıra diplomatik alanda da çaba sarf etmektedir. "Moskova Formatı" olarak adlandırılan Afganistan'a ilişkin istişareler, 2017 yılında Rusya, Afganistan, Çin, Pakistan, İran ve Hindistan'ın özel temsilcilerinin katıldığı altılı danışma mekanizması temelinde oluşturulmuştur. Taliban'ın iktidara gelmesinden sonra Rusya'nın ev sahipliğinde düzenlenen ve Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un açılış konuşmasını yaptığı toplantıda bölge ülkelerinin temsilcileri hazır bulunurken ABD'nin temsilcileri katılmamıştır (Nezavisimaya, 2021).

3.2.Bölge Ülkelerin Tutumu

1996'da Afganistan'da iktidara gelen Taliban, Rusya ve Orta Asya ülkeleri tarafından tanınmamış ve Afganistan'daki diplomatik misyonlar kapatılmıştır. Temmuz 1998'de, Taliban Bağımsız Devletler Topluluğu sınırlarına dayanmış ve Özbekistan ve Tacikistan'ı, General Raşid Dostum'un yenilmekte olan ordusuna yardım etmeye çalışmaları hâlinde "ağır sonuçlarla" karşılaşacaklarını dile getirerek tehdit etmiştir. Bunun üzerine Rus sınır muhafızları, BDT'nin güney sınırlarının güvenliğini arttırmıştır. Ağustos 1999'da Taliban ile çatışmalar Tacikistan sınırından sadece 5 km uzaktaydı. Aynı zamanda, Taliban'ın desteğini alan Özbekistan İslami Hareketi militanları (Rusya ve bölge ülkelerinde yasaklanmış örgüt), Kırgızistan'a saldırmış, ardından da Özbekistan'a girmeye çalışmıştır (Kommersant, 2021).

11 Eylül'ün arifesinde 9 Eylül'de El Kaide militanları, 11 Eylül'den sadece iki gün önce Sovyet ordusu ve Taliban'ı Pencşir Vadisi'nden püskürtmeyi başaran ve ülkedeki direnişin sembolü hâline gelmiş Ahmed Şah Mesud'a suikast düzenlemişti (Euronews, 2021). Ağustos 2021'de Taliban iktidarı ele geçirdikten sonra ona kafa tutan yine bu bölge ve bu liderin oğlu olmuştur.

ABD'den kalan mühimmata ve askerî altyapısıya rağmen, çoğu Tacik veya Özbek asıllı Afganistan'ın kuzeyinde etkili olan muhalif gruplar, Taliban'a ciddi karşılık vermiştir. Bu bölgenin ele geçirilmesi ancak Pakistan'ın hava desteğiyle mümkün olmuştur. Günümüzde bu gruplar askerî liderleriyle birlikte Tacikistan'a sığınmıştır ve Taliban karşıtı direnişi sembolize etmeye devam etmektedir. Pencşir'in en önemli destekçisi olan Tacikistan'ın lideri İmamali Rahmon, BM Genel Kurulu kürsüsünden (76.oturumunda) Taliban'a ülkedeki tüm halkları temsil edecek bir hükümet kurmasını talep ederek Penşir Vadisi'ndeki insan hakları ihlallerini eleştirmiştir. (Tacikistan Dış İşleri Bakanlığı, 2021)

Tacikistan tutumunda görüldüğü gibi, Orta Asya ülkeleri arasında Taliban yönetimine karşı görüş birliği söz konusu değildir. Son alınan bilgilere göre, Afganistan komşularına sığınan Taliban karşıtı muhalif kampında bir birlikten söz

edilememektedir. Zira General Dostum gibi eski ve tecrübeli liderlerin yanı sıra Şah Mesut'un oğlu, eski Cumhurbaşkanı Gani'nin yardımcısı gibi Taliban'ın karşısında yer alan grupların başında birçok genç isim de bulunmaktadır(Asia-Plus, 2021).

3.3.ABD'nin Bölgedeki Etkisini Koruma Çabaları

2001 yılında ABD'nin Avrupa ve Avrasya İşleri Bakan Yardımcısı Jones, "Askerlerimizin güvenliği, refahı ve hayati istihbaratı için Orta Asya hükümetlerine güveniyoruz." ve Afganistan'da barış sağlandıktan sonra ABD "Orta Asya'yı terk etmeyecek." (Nichol, 2006, s.31) diyerek niyetlerini açıkça ortaya koymuştur.

Benzer biçimde Afganistan'daki harekâtın aktif aşaması bittiğinde Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz de: "Üsler ve askerî eğitim çalışmalarımız, Özbekistan gibi önemli ülkelere mesaj şeklindedir. Bizim geri dönme imkânımız var. Biz geri döneriz, sizi unutmayacağız." demiştir. Pentagon yetkilisinin bu sözlerinin yanı sıra New York Times (2002) ABD ordusunun Afganistan'da uzun vadeli kalacağına dair bilgileri sıralamıştır. Bölgeyi uzun süre -aylarca veya yıllarca- ellerinde tutmak için gönderilen yaklaşık 1.500 askerli 101. Hava İndirme Tümeni'nin Afganistan'a gelmesi, Özbekistan ve Kırgızistan'daki üslerde yoğun faaliyetleri ABD'nin bölgeden çıkmak istemediğine dair örneklerdir.

ABD yetkilileri, ileride ABD'ye rakip olacak gücün/güçlerin önünü kesme anlayışından hareket ederek Afganistan'dan çekilişi sırasında –önceki dönemlerdeki aktif politikasına benzer şekilde (Malysheva, 2018, s.269)- bölge ülkelerini ziyaret etmiş ve burada üs arayışı çerçevesinde görüşmeler yapmıştır Ancak bu girişimler başarılı olamamıştır. ABD'nin, Kolektif Anlaşması Örgütü ve Şanghay İş birliği Örgütü çerçevesinde güvenlik bağları olan bölge ülkelerinin Rusya ve Çin'i tedirgin etmemek adına askerî iş birliğine sıcak bakmadıkları ve başta C5+1 formatı olmak üzere diğer yollara başvurdukları görülmektedir.

SONUÇ

Afganistan harekâtının "haklı savaş" olarak nitelendirilemeyeceğini savunanlara göre, ABD'nin kendi küresel hegemonyasını pekiştirme, doğal kaynakları üzerinde kontrol güçlendirme arzusu bağlamında dayanıksızdır. Ayrıca işgal Müslümanların görüşlerini alevlendirdiği için radikalleşmeyi ve yabancılara karşı cihad anlayışını da körüklemiştir (Heywood, 2016, s.312). Bu bağlamda terör örgütlerinin en kanlısı olarak tanımlanan Taliban'ın 20 yıllık mücadelesinin meşruluğu ortadadır. Ayrıca her ne kadar ABD yöneticilerinin çekilme kararı doğru olarak kabul edilse de bu kararın uygulanması sırasında yapılan hatalar ve sonraki gelişmeler süper gücün zaaflarını su yüzüne çıkarmıştır.

11 Eylül'den sorumlu tutulan Bin Ladin'i tasfiye operasyonu, ABD istihbaratının en önemli başarılardan biri olarak kayda geçmiştir. Ancak aynı başarı, Ağustos 2021'de Kabil'deki Havalimanı saldırısı sonrasında gösterilememiştir. ABD askerî yetkililerinin, "saldırı planı hazırlığında olan" imha ettikleri 10 "teröristten" 7'sinin çocuk olduğu anlaşılınca haftalar sonra baskılar sonucu hatalarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Amerikan istihbaratının zaafı/başarısızlığının, Afganistan'dan çekilmeden önce yaşanması, ülkeden çekildikten sonra Başkan Joe Biden'in "çekilsek de tehlikeye göz yummayacağız." söylemleri ABD'ninAvrupalı müttefikleri tarafından ne kadar ciddiye alınmış olabileceği sorusunu akla getirmektedir. Son olarak; ABD, İngiltere ve Avustralya -AUKUS anlaşması da ABD müttefikliğine ne kadar güvenilebileceği hususunu yeniden tartışmalara açmıştır.

AUKUS antlaşması, Çin'e karşı bir hamledir. Avustralya'nın Çin'e karşı daha hazırlıklı olması mevzusundandır ki Fransa ile yapılan antlaşma buna yeterli olmadığından dolayı iptal edilmiştir. Burada unutulmaması gereken husus, ABD'nin Afganistan'dan çekiliş sebebi Başkan Biden'in ifadesiyle, ABD'nin tüm gücünü asıl rakibi gün gittikçe güçlenen Çin'e karşı seferber etmektir. Savaş ise pahalı bir oyundur. Böylece ABD, Afganistan'ı Çin-ABD arasındaki muhtemel bir "Büyük Oyun" mücadele alanı olmaktan kurtarmış oldu.

Afganistan'ın yeni yönetiminin 20 yıldır ABD'ye karşı mücadele verdikten sonra nasıl bir yol izleyeceği bölge güvenliğini doğrudan ilgilendirmektedir. Ülke içinde birliğin sağlanması, yönetim çatısı altında toplumun tüm etnik yapısını temsil edecek hükümetin kurulması ülkeyi iç savaş tehlikesinden kurtaracaktır.

Diğer yandan, Ahmed Raşid, 2002 yılındaki "Cihad: Orta Asya'da Militan İslam'ın Yükselişi" kitabının "Belirsiz Bir Gelecek" başlıklı bir bölümünde, Afganistan'daki son olayların Orta Asya'yı bir iç krizden nasıl uzaklaştırabileceğini vurgulamış ve uyarmıştır: Bunun, "ancak mevcut liderlerin radikal İslam'ın günümüzün zorluklarıyla yüzleşmedeki yetersizliğini ortaya çıkarmasıyla ve aynı zamanda dünyanın ekonomik devlerinin Avrasya'nın kalbine ciddi yardım sağlaması ile olur" demiştir (Hess, 2003).

Günümüzde ABD'nin bölgeden Afganistan'ı Taliban yönetiminin eline bırakarak çekilmesi, radikalleşmeye ve buna bağlı olarak ülkenin tecrit edilmesine yol açmaktadır. Hem yeni ülke yönetiminin, hem de uluslararası kamuoyunun bu gerçeği anlamak istememesinden dolayı bölge güvenliği tehlike ile karşı karşıya kalmaya devam edecektir.

EK-A.

Tablo-1: Orta Asya'daki Terör Saldırıları (2008–2018)

Tarih	**Ülke**	**Yer**	**Tip**	**Ölümler**
19 Nisan 2009	Tacikistan	Isfara	Polis memurlarının öldürülmesi	1
26 Mayıs 2009	Özbekistan	Khanabad/ Andican	Silahlı saldırı/intihar patlama	2
3 Eylül 2010	Tacikistan	Khujand	İntihar saldırısı	4
19 Eylül 2010	Tacikistan	Kamarob	Silahlı saldırı	25
17 Mayıs 2011	Kazakistan	Aktobe	İntihar saldırısı	1
23 Mayıs 2011	Kazakistan	Astana	Patlama	1
1 Temmuz 2011	Kazakistan	Aktobe	Silahlı saldırı	3
31 Ekim 2011	Kazakistan	Atyrau	İntihar saldırısı	1
8 Kasım 2011	Kazakistan	Almatı	Silahlı saldırı	1
12 Kasım 2011	Kazakistan	Taraz	Silahlı Saldırı	7
21 Temmuz 2012	Tacikistan	Khorog	Suikast	1
30 Temmuz 2012	Kazakistan	Almatı	Toplu katliam	14
23 Mayıs 2014	Tacikistan	Khorog	Silahlı saldırı	1
19 Mayıs 2015	Kırgızistan	Bişkek	İntihar saldırısı	1
4 Eylül 2015	Tacikistan	Duşanbe/Vahdat	Silahlı saldırı	39
5 Haziran 2016	Kazakistan	Aktobe	Silahlı saldırı	21
18 Temmuz 2016	Kazakistan	Almatı	Silahlı saldırı	10
30 Ağustos 2016	Kırgızistan	Bişkek	İntihar saldırısı	1
29 Temmuz 2018	Tacikistan	Danghara	Araba/bıçaklarla saldırı	4

Kaynak: Kennan Instıtute, 2018, s. 3

KAYNAKÇA

11 Eylül'ü Afganlar nasıl hatırlıyor: 'ABD çok uzaktaydı'. Erişim tarihi: 28 Ekim 2021, https://tr.euronews.com/2021/09/10/11-eylul-u-afganlar-nas-l-hat-rl-yor-abd-cok-uzaktayd

Ahmed Raşid (2021). Erişim tarihi: 29 Ekim 2021, https://kidega.com/yazar/ahmed-rasid-092180/

Barlett, Dç ve Steele, J.(2018) The Oily Americans.. Erişim tarihi: 28 Eylül 2021, https://web.archive.org/web/20181211011422/http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,450997-93,00.html

Birdişli, F. (2017). Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı, Yönetim Bilimleri Dergisi, 15 (30), 123-143.

Dorn, A. W. (2011). The Just War Index: Comparıng Warfıghtıng And Counterınsurgency In Afghanıstan, Journal of Military Ethics, 10:3, 242-262, DOI: 10.1080/15027570.2011.608499

Fiala, A. (2008), The Just War Myth: The Moral Illusions of War. Lanham: Rowman & Littlefield.

Hess, A. (2003). Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia (review). Journal of Interdisciplinary History 34 (1), 132-133.

Heywood, A. (2016). Küresel Siyaset (4.Basım). (N.Uslu ve H.Özdemir, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Ikenberry, J. (2004). Illusions of Empire: Defining the New American Order. Foreign Affairs, Mart/Nisan 2004, https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2004-03-01/illusions-empire-defining-new-american-order)

KGAÖ-ŞİÖ zirveleri ve bölge güvenliği. (2021). Erişim tarihi: 8 Ekim 2021, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kgao-sio-zirveleri-ve-bolge-guvenligi/2372763

Legvold, R. (2004). Strategicheskie Perspektivy: Vedushie Derzhavy, Kazahstan i Central'noaziatskij Uzel (Stratejik Perspektifler: Büyük Güçleri Kazakistan ve Orta Asya Düğümü). Moskova: İnterdialekt Press.

Lemon, E. (2018). Talking Up Terrorism in Central Asia, Kennan Cable 18, 2018.

Malysheva, D.B. (2018). Post-Soviet Central Asia and Afghanistan at the intersection of the major Asian states' interests. Vestnik RUDN. International Relations, 18 (2), 259-272. DOI: 10.22363/2313-0660-2018-18-2-259-272.

Mekhrzoda, A.(2021).Dustum i Nur uchredili "Vysshiy sovet natsional'nogo soprotivleniya Afganistana (Dostum ve Nur, 'Afganistan Ulusal Direniş Yüksek Konseyi'ni kurdular. Erişim tarihi: 27 Ekim 2021, https://asiaplustj.info/ru/news /tajikistan/politics/20211025/dustum-i-nur-uchredili-visshii-sovet-natsionalnogo-soprotivleniya-afganistana

Mneniye eksperta: pochemu Pakistan opasayetsya priznaniya pravitel'stva «Talibana»?Uzman Görüşü: Pakistan neden Taliban hükümeti tanımaktan çekiniyor?(2021). Erişim tarihi: 28 Ekim 2021, https://www.eurasiatoday.ru/expert-opinions/6647-html?fbclid=IwAR0h06xqnifnXGvEtF5uPdZ95XNSofZP9LRFjipOE6BvXRoI4GfOlvFmaoE

Nichol, J. (2006). Central Asia's Security: Issues and Implications for U.S. Interests, Washington: CRS Report for Congress RL30294, The Library of Congress, 7 Şubat 2006.

Nogayeva, A. (2013). Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları (2.Basım). Ankara: Usak Yayınları.

Orta Asya Haritası, https://ec. europa.eu/info/events/sustainable-energy-central-asia-2019-apr-12_en

Rumer, E. B. (2006). China, Russia and the Balance of Power in Central Asia, Strategic Forum 223, 1-8.

Rusya Federasyonu mevzuatına göre terörist olarak tanınan yabancı ve uluslararası kuruluşlar da dâhil olmak üzere birleşik federal kuruluşların listesi (2021). Erişim tarihi: 31 Ağustos 2021, http://www.fsb.ru/fsb/npd/terror.htm

Schmitt, E. ve Dao, J. (2002, Ocak). U.S. Building up Military Bases in Afghan Region, Erişim tarihi: 5 Ekim 2021, https://www.nytimes.com/2002/01/09/world/nation-challenged-military-planning-us-building-up-its-military-bases-afghan.html

Speech by the President of the Republic of Tajikistan at the general debates within the 76th session of the UN General Assembly, Tacikistan Dışişleri Bakanlığı sitesi, Erişim tarihi: 24 Eylül 2021, https://mfa.tj/en/main/view/8705/speech-

by-the-president-of-the-republic-of-tajikistan-at-the-general-debates-within-the-76th-session-of-the-un-general-assembly

Starr, F. (2005). A Partnership for Central Asia, Foreign Affairs, 84 (4) July/ August 2005, 164-178.

Subbotin, İ. (2021). Nezavisimaya, 20.10.2021, Erişim tarihi: 30 Ekim 2021, https://www.ng.ru/world/2021-10-20/1_8282_russia.html

Taliban ile Rusya ilişkilerin tarihi. (2021). "Kommersant", 17 Ağustos 2021, Erişim tarihi: 28 Ekim 2021, https://www.kommersant.ru/doc/4947089

The Global Terrorism Index –GTI.(2020), Institute for Economics and Peace (IEP), https://visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf

Wang Yi Meets with Head of the Afghan Taliban Political Commission Mullah Abdul Ghani Baradar. 2021.Erişim tarihi 28 Temmuz 2021, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1895950.shtml